

O'ZBEK XALQINING ETNOGENEZI VA ETNIK TARIXIGA OID ENG MUHIM MANBALAR

Bozorov Shuxrat Azamiddinovich
Shahrisabz pedagogika instituti
1-kurs magistranti

Abstract: This article contains information about the ethnogenesis and ethnic history of the Uzbek people and information about the most important sources.

Key words: Ethnogenesis, ethnic history, archaeological remains, historical records, ethnographic, archaeological, anthropological and linguistic sources.

Аннотация: В данной статье собраны сведения об этногенезе и этнической истории узбекского народа, а также сведения о важнейших источниках.

Ключевые слова: Этногенез, этническая история, археологические находки, исторические записи, этнографические, археологические, антропологические и лингвистические источники.

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixiga oid ma'lumotlar va eng muhim manbalar haqida ma'lumotlar keltirilgan

Kalit so'zlar: Etnogenez, etnik tarix, arxeologik qoldiqlar, tarixiy yozuvlar, etnografik, arxeologik, antropologik va tilshunoslik manbalar.

Kirish. (Introduction) Dunyoda mavjud bo'lgan xalqlarning barchasi etnik guruxlarning qo'shilishidan vujudga kelgan. Boshqacha qilib aytganda dunyoda tarkibiga o'zga etnik guruhlar qo'shilmagan bironta xalq bo'lmasa kerak.

Etnogenez (yunoncha ethnos - xalq va genesis - tug'ilishi, kelib chiqish; ingl. - ethnogenesis; nem. - Ethnogenese) — etnosning kelib chiqishidir. Tarix fanidagi mavjud ilmiy metodologik ishlanmaga ko'ra etnogenez deb ilgaridan mavjud bo'lgan bir necha etnik komponentlar asosida yangi etnos elatning vujudga kelishiga aytiladi. «Etnogenez» tushunchasini fanga ilk marotaba XX asrning 20-yillarida N.Ya.Marri tomonidan kiritilgan. Har bir xalqning tarixi uning etnogenez va etnik tarixi bilan uzviy bog'liqdir. Etnogenez va etnik tarix xalq tarixining ma'lum bosqichlarida vujudga kelib, ma'lum bir etnosning elat, xalq bo'lib shakllanishiga qadar davom etadigan tarixiy va etnomadaniy jarayondir. Odatda biror bir xalqning etnogenezini, uning etnik qatlamlari tarkibini aniqlamay turib, u xalq haqida, u tarkib topgan hudud va uning davlatchiligi to'g'risida biror ilmiy tasavvur yaratish mumkin emas.¹

O'zbek xalqining etnogeneziga oid muhim manbalar quyidagilardir:

¹ Shoniyozov K. O'zbek xalqining shakllanish jarayoni. – T. 2001

1. Arxeologik qoldiqlar: O'zbekiston bo'ylab ko'plab arxeologik joylar va qolganliklar mavjud, masalan, Buxoro, Samarqand, Xiva va Farg'ona shaharlaridagi qolganliklarda O'zbek xalqining tarixiy orqali suygan asarlari, keramikasi, qadimiy eshiklari va boshqa qolganliklar topilgan.²

2. Tarixiy yozuvlar: O'zbekiston hududida ko'plab tarixiy yozmalar, madaniy meroslar, qo'shig'iyalar va xalq qahramonlari haqida asosli ma'lumotlar mavjud. Mazkur yozuvlar va ma'lumotlar O'zbek xalqining etnogenezigina oid muhim manbalardir.

O'zbek xalqining etnogenezinini o'rganish uchun etnografik, arxeologik, antropologik, tarixiy, tilshunoslik va mifologik manbalardan foydalanish mumkin. Bu manbalardan quyidagilar kiritiladi:

- Etnografik manbalarga misol sifatida O'zbekiston bo'ylab bo'lgan respublikalarning davlat arxivlari, do'ktorlik, ilmiy maqolalar, o'zbekiston etnografik muzeumlari va kutubxonalarining ma'lumotlari kiritiladi. O'zbek xalqining jismoniy, ijtimoiy, madaniy va axloqiy munosabatlari to'grisida ma'lumot olish mumkin.

- Arxeologik manbalar ilovasiga orqali, O'zbekiston hududidagi arxeologik ko'chalar va joylar ma'lum bo'lgan kelajak o'stiriladigan qadimiy qasrlar, majollar va qilichlar, antropologik holatlar va qadimgi temir, bronza va tun buriladigan ma'lumotlar kiritiladi.

- Antropologik manbalar tilidagi antropologik texnikumlar, axborot maktablarida olib boriladigan antropologik fanlar mavjud. Etnik tarkib, jismoniy xususiyatlar, xarakterning moddiy, ruhiy, jismoniy va psixologik xususiyatlari haqida ma'lumotlarni olish mumkin.

- Tilshunoslik manbalar tarixiy qoidalarni, ma'naviy qadr-tarbiyalarni, adabiyotlarni, og'zaki meros va mifologik adabiyotlarni o'z ichiga olgan manbalardir. Bu manbalar ko'plab xalq qo'shnolarini, bedilga, g'azalga, qo'shma-qo'shni ilmiy bilimlarni o'rganish uchun kerak bo'ladi.³

O'zbek xalqining etnik tarixiga oid eng muhim manbalar quyidagilardir:

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat Arxivi: Davlat arxivi o'zbek xalqi va O'zbekistonning tarixi bilan bog'liq eng muhim ma'lumotlarni saqlaydi. Bu ma'lumotlar tarixi, etnografik, madaniy, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va boshqa sohalaridagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

2. O'zbekiston Milliy kutubxonasi: Bu kutubxona O'zbekistonning etnik tarixiga oid ko'plab asarlar va manbalar to'plamini saqlaydi. Bu asarlar orqali o'zbek xalqingizning tarixi, madaniyati, adabiyoti, fikriyatini o'rganish imkoniyatiga ega bo'lishingiz mumkin.

² Asqarov A., Axmedov B.A. O'zbek xalqining kelib chiqish tarixi. «O'zbekiston ovozi» gazetasi, 20.01, 1994.

³ Asqarov A. O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi. (o'quv qo'llanma). – T., 2007.

3. O'zbekiston Respublikasi O'zbekiston Tarixi Instituti: Bu institut O'zbekiston xalqining tarixi, etnografik jamiyatining tarixi, madaniyati va boshqa sohalarda ilmiy tadqiqotlar olib bormoqda.⁴

Bu manbalar orqali o'zbek xalqingizning etnik tarixi haqida ko'plab ma'lumotlar topishingiz mumkin.

O'zbek xalqining etnik tarixiga oid eng muhim manbalardan biri, uning lug'ati va adabiyotidir. O'zbek tilining tarixiy rivojlanishi, lug'at va adabiyoti orqali, milliyatiga oid identitetni belgilash uchun muhimdir. Bu manbalardan tashqari, arxeologik topilma va materiallar, tarixiy yodgorliklar, obidalar, va milodiy idishlar kabi qadimiy qoliplar ham tarixiy identitetni o'rganishda ahamiyatga ega. Bularning ko'pgina harakatlari, turkumning etnik ko'ngilochari va milodiy oid mavzularni tushunishga olib keladi.⁵

- **Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review).** Zamonaviy "Etnologiya"da ilmiy tahlil uchun turli-tuman materiallar: tadqiqotlar natijasi va etnograf olimlarning turli dala yozuvlari, sayohatchilarning safarnomalari, kuzatuvlari, folklor namunalari va badiiy matnlar, etnosotsiologik va etnopsixologik materiallar, publitsistik matnlar, rasmiy hujjatlar, tarixiy va ijtimoiysiyosiy adabiyotlardan foydalaniladi. Bulardan tashqari tadqiq etilayotgan etnos vakillari bilan bevosita muloqot jarayonida ularning turli holatlarga bildirgan ta'sirlari, bahs-munozaralar va suhbatlarda bildirgan fikr-mulohazalari va dalillarining mantiqliligi, tevarak - atrofdagi turli ko'rinishlarni izohlash yo'llari va shaxsiy xulq-atvorlarini kuzatuv natijalari ham muhim rol o'ynaydi. Shubhasiz, bunday ma'lumotlarni yig'ish tadqiqotchi uchun ma'lum metodlarni o'zlashtirishni talab qiladi. Bugungi kunda zamonaviy "Etnologiya"da o'ziga xos etnologik tadqiqot metodlari majmui shakllangan bo'lib, ularga dala tadqiqotlari, yozma manbalarni o'rganish, xalq og'zaki ijod namunalari to'plash statistik materiallar (avvalo turli davrlarda bajarilgan aholini ro'yxatga olish materiallari)ni tahlil qilish kiradi.⁶

Tarixiy manbalarning umumiy tavsifi. Tarixiy manba-deganda biz o'tmishdan qolgan xamda jamiyat xayotining ayrim boshichi yoki tomonlarini o'zida mujassamlashtirgan moddiy va ma'naviy yodgorliklarni tushunamiz. Tarixiy manbalar qatoriga qadimgi odamlarning manzilgoxlari, qadimgi shaharlar, qal'alar va ularning xarobalari, sug'orish inshootlari qoldiqlari, ajdodlarimizning mehnat qurollari, uy-ro'zg'or buyumlari, zeb-ziynatlar, tangalar, qoyatosh sur'atlari, petrogliflar, yozma xujjatlar va boshqalar kiradi. Tarixiy manbalar insonlarning ijtimoiy faoliyati

⁴ A.Asqarov mustaqillik yillarida tarix, arxeologiya va etnologiya O'zIF jurnali T.: 1996

5 Murodov. M. Qorabaev U. Rustamova R. "Etnomadaniyat".. T.: Adolat. 2003 y.

⁶ Ahmadali Asqarov "O'zbek xalqining etnik tarixi" Toshkent-2007.

davomida yaratiladi va o'tish xodisalarini o'zida aks ettiradi. Tarixiy manbalarning mavjudligi tarix fani rivojlanishining asosiy shartidir. Tarixiy manbalarsiz tarixni o'rganish mumkin emas.

- **Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology).** Hozirgi zamon tarix fanida tarixiy manbalarni shartli ravishda quyidagi 7 asosiy guruhga bo'linadi.

1. **ASHYOVIIY MANBALAR.** Ashyoviy manbalarga qadimgi odamlarning manzilgohlari, binolar, turli inshootlar, mehnat qurollari va turli buyumlar kiradi. Ashyoviy manbalarni qidirib topish va o'rganish bilan asosan arxeologiya fani shug'ullanadi.

2. **ETNOGRAFIK MANBALAR.** Xalqlarning kelib chiqishi, turmush tarzi, ma'naviy hayotini, sodir bo'lgan va bo'layotgan etnik jarayonlarni o'zida aks ettirgan materiallar etnografik manbalar guruhiga kiradi. Bu manbalarni ko'makchi tarix fanlari - "Etnologiya" fani o'rganadi. Etnografik manbalar ayrim hollarda uzoq o'tmishini qayta tiklashda g'oyat muhim rol o'ynaydi. Masalan, XIX asrda amerikalik etnograf olim L. Morgan Shimoliy Amerikada yashagan hindularning irokezlar qabilasi hayotini o'rganib, o'zining "Qadimgi jamiyat" nomli asarini yozdi. Uning bu asarini insoniyat tarixining ilk davri - ibtidoiy jamiyat tarixini tadqiq etishda yaqindan yordam berdi. Hozirgi kunda turli o'zbek urug'lariga mansub bo'lgan aholi guruhlarining jamlovi. Ularning etnik xususiyatlarini o'rganish tariximizning etnik sahifalarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etadi.⁷

3. **FOL'KLOR MANBALAR.** Xalq uzoq asrlar davomida o'zi ortirgan tarixiy bilimlarni og'zaki ijod orqali avloddan-avlodga etkazib keldi. Turli rivoyatlar, asotirlar, xalq dostonlari va maqollarda tarixning u yoki bu tomonlari o'z aksini topdi. Taniqli rus tarixchisi B. D. Grekov yozganidek, rivoyat va asotirlar - "bu xalqning o'zi so'zlab bergan tarixidir". O'rta Osiyo eng qadimgi xalqlarining ogzaki ijodiyoti namunalari bizgacha "Avesto" kitobi orqali, shuningdek antik tarixchilar hamda Tabariy, Narshaxiy, Beruniy va boshqalar asarlari orqali etib keldi. O'rta Osiyoda istiqomat qilgan qadimgi qabila va elatlarning rivoyatu asotirlarlari ularning turmush tarzi va ma'naviy dunyosi haqida ma'lumot beradi. Qadimgi ajdodlarimizning ajnabiy bosqinchilarga qarshi olib borgan kurashlari to'grisida hikoya qiladi.⁸ Bu rivoyat va ertaklarda malika To'maris, cho'pon Shiroq, bahodirlar Rustam va Siyovushlar obrazini yaratdi. Ularning Vatan ozodligi yo'lidagi fidokorona kurashlarini tarannum etdi. Xalq afsonalari Abulqosim Firdavsiyning mashhur "Shohnoma" asarining

⁷ Imomnazarov M. "Milliy ma'naviyatimizning takomil bosqichlari". T. 1996 y.

⁸ B.A.Axmyedov. O'zbekiston tarixi manbalari.-T.: «O'qituvchi».2001.

syujetini tashkil etdi. O`rta asrlarda o`zbek xalqi ijod qilgan epik dostonlar, ertaklar va qo`shiqlar, maqol va topishmoqlar xalq tarixini, uning ruhiyati va ma`naviyati tadqiq etishda muhim ahamiyatga egadir. Lekin shuni ham ta`kidlab o`tish lozimki, folklor manbalari aniq tarixiy manba sifatida qabul qilinishi mumkin emas.⁹

4. LINGVISTIK MANBA. O`zbek tili va boshqa tillarning leksik tarkibida mavjud bo`lgan va hozir ham mavjud atamalar va toponimlar (joy nomlari)ni tadqiq etish jarayonida qimmatli tarixiy materiallar qo`lga kiritilishi mumkin. Atamalar va topilmalarning kelib chiqishi va mazmunini aniqlash bilan lingvistika (tilshunoslik) fani shug`ullanadi. Bunday ma`lumotlar lingvistik manbalar deb ataladi. Masalan, "Buxoro" toponimi sanskrit tilidagi "vihara" so`zining o`zgargan varianti bo`lib, "ibodatgoh" degan ma`noni bildirilishi aniqlangan.

5. FOTOKINOHUJJATLAR. Fotograf hamda kino san`ati paydo bo`lgandan so`ng tarixiy manbalarning yangi bir guruhi vujudga keldi. Bunday manbalar fotohujjatlar deb ataladi. Toshkentdagi O`zbekiston Respublikasi Markaziy kinofotofonohujjatlar

6. FONOHUJJATLAR. Fonohujjatlar deganda biz grammafona plastinkalari hamda magnit tasmalarga yozib olingan nutqlar, suhbatlar, adabiyot va san`at asarlarini tushunamiz. O`zbekiston Markaziy kinofotofonohujjatlar Davlat arxivida qator shunday hujjatlar saqlanmoqda. SSSR va O`zbekiston SSR davlat va jamoat arboblari, fan adabiyot va san`at namoyondalari, ishlab chiqarish ijodkorlarining nutq va intervyulari, eski bolsheviklar, grajdanlar urushi va ikkinchi jahon urushi faxriylarining esdaliklari alohida o`rin tutadi.¹⁰

7. YOZMA MANBALAR. Yozma manbalar tarixiy manbalarning muhim va asosiy qismi hisoblanadi. O`rta Osiyoda miloddan avvalgi 1 mingyillikda dastlab oromiy yozuvlari, so`ngra asoslangan so`g`d, xorazm va baqtriya yozuvlari tarqaldi. Keyinchalik bu mintaqada yunon, kushon, turk va arab yozuvlari yoyildi. Qadimgi Fors, So`g`d, Xorazm, Qadimgi turk, fors-tojik, eski o`zbek, rus va boshqa tillarda bitilgan yozma manbalar ko`p asrlik tariximizni o`rganishda ulkan rol o`ynaydi. Yozma manbalar q`oyalarga, taxta va matolarga, pergament qog`ozlarga yozilgan bitiklardan iborat.¹¹

- Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Ushbu murakkab muammoning yechimiga aloqador fan tarmoqlari rivojlanib, uni kompleks o`rganishga o`tildi. Etnogenez va etnik tarix masalasi o`ta murakkab muammo bo`lib, u izlanuvchidan zo`r mas`uliyatni, tarixiy izchilik va ob`ektivlik tamoyillariga amal qilishni, muammo ilmiy yechimi yo`lida milliy ehtirolarga berilmaslikni qat`iy talab qiladi.

⁹ Shoniyozov K "Ozbek xalqining shakillanish jarayoni" Toshkent-2001.

¹⁰ Sa`dullayev A.S. Qadimgi O`zbekiston tarixi manbalardan.-T.: 1996.

¹¹ Ashirov A. Atadjanov Sh. «Etnologiya». T. 2007 y

- **Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).** Xulosa qilib aytishim mumkinki, tarix – bizning kamchiliklarimizni, xatolarimizni togirlovchi dasturamoldir. Tarix – borligimiz, kelajagimizdir. Shunday ekan tarixsiz kelajakni tasavvur qilib bolmaydi. Tarixiy bilimlar orqali kelajakni barpo etamiz. Keling, aziz yoshlar vaqtimizni bekorchi narsaga sarflamasdan boy tariximizni organaylik, osib kelayotgan yosh avlodga biz kimlarning avlodi ekanligimizni ham yetkazaylik. Zero, ular faxr va gurur tuygusini his etib yashasin va ajdodlarga munosib avlod bolsin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shoniyozov K “Ozbek xalqining shakillanish jarayoni” Toshkent-2001.
2. Ahmadali Asqarov “O‘zbek xalqining etnik tarixi” Toshkent-2007.
3. Ashirov A. Atadjanov Sh. «Etnologiya». T. 2007 y
4. Sa’dullayev A.S. Qadimgi O‘zbekiston tarixi manbalardan.-T.: 1996.
5. B.A.Axmyedov. O‘zbekiston tarixi manbalari.-T.: «O‘qituvchi».2001
6. Imomnazarov M. “Milliy ma`naviyatimizning takomil bosqichlari”. T. 1996 y.
7. Murodov. M. Qorabaev U. Rustamova R . “Etnomadaniyat”.. T.: Adolat. 2003 y.
8. Asqarov A. O‘zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi. (o‘quv qo‘llanma). – T., 2007.
9. A.Asqarov mustaqillik yillarida tarix, arxeologiya va etnologiya O‘zIF jurnali T. : 1996
- 10 B.A.Axmyedov. O‘zbekiston tarixi manbalari.-T.: «O‘qituvchi».2001.